

ЧОРНІ ЖНИВА.

*ГОЛОД 1932–1933 РОКІВ У ВАЛКІВСЬКОМУ ТА
КОЛОМАЦЬКОМУ РАЙОНАХ ХАРКІВЩИНИ.*

ДОКУМЕНТИ, СПОГАДИ, СПИСКИ ПОМЕРЛИХ

Упорядник Т. В. Поліщук.

*Відповідальна за випуск О. М. Веселова **

*Вид-во М. П. Коць. — Київ — Харків — Нью-Йорк —
Філадельфія, 1997. — 368 с.*

Проблема голодомору в Україні на початку 30-х років досліджується вже майже десять років. За цей час видано чимало документів і матеріалів, аналітичних статей, брошур, статистичних розвідок, спогадів та свідчень людей, які пережили трагедію голоду. Проте інтерес до теми не вщухає, як пам'ять та біль в умах і душах громадян кількох поколінь. Тому не випадково науковці, публіцисти, загалом широка громадськість щораз звертаються до витоків, причинно-наслідкових зв'язків цього лихоліття, прагнучи всебічно висвітлити врешті-решт історичну правду нашої минувшини. Як справедливо зазначав один із подвижників дослідження голодомору письменник В. А. Маняк, "народу повертається історія, а історії — правда" ¹. Точніше не скажеш.

Хоч і вважається, що "великий терор" панував у другій половині 30-х років (і це так), але не меншим за своєю масштабністю та жорстокістю був терор голодом на початку 30-х. Сотні тисяч людей гинули не в таборах, в'язницях чи на засланні, а у своїх оселях, на полі, попід чужим тином, на шляхах — дорогах, а то й просто кинуті напівживими у спільні могили. Це доведено як узагальнюючими дослідженнями по Україні, так і регіональними.

Серед останніх — збірка, яка рецензується, її характерною рисою є те, що вона, по-перше, на місцевому матеріалі відтворює загальні процеси, по-друге, подає читачеві конкретну інформацію у територіальному аспекті, по-третє, дає уявлення про репресивну сутність режиму, як такого, взагалі і як антиселянську політику, зокрема. Комплексне поєднання загального і часткового у збірці є віддзеркаленням доби сталінізму, як діяння системи. Отже, актуальність публікації безперечна і цілком відповідає концептуальним засадам проблематики.

Хоча у збірнику висвітлюється голодомор лише у двох районах Харківщини — Банківському та Коломацькому, поданий матеріал доказово розкриває репресивну політику і практику можновладців у центрі та на місцях. Наведеш документи по сільрадах, артілях, окремих селянських госпо-

Книгу підготували: Асоціація дослідників голоду-геноциду 1932–1933 років в Україні; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського; Інститут східноєвропейських досліджень Національної Академії наук України; Банківський краєзнавчий музей.

дарствах розширюють і поглиблюють зміст усієї книги. Адже саме через первісну ланку сільськогосподарського виробництва, як у краплині води, відбивається негативний результат "великого перелому" в аграрному секторі.

Однак щодо назви збірки є деякі зауваження. У 1931 р. Валківський і Коломацький р-ни були злиті в один (Валківський) і існували так до 1934 р. (с. 12), тому подання матеріалу 1932–1933 рр. у назві за сучасним адміністративно-територіальним поділом є неправомірним.

Структурно праця побудована досить вдало, навіть, на наш погляд, оригінальне, нестандартно. В ній є коротке слово "Від видавництва" (автор — М. П. Коць, с. 5–6), своєрідний вступ "Передне слово" (с. 7–10), а також велика передмова під публіцистичною назвою "Живі не встигали ховати мертвих" (с. 11–46), яку написала упорядник збірника Т. В. Поліщук — директор Валківського краєзнавчого музею, а також член Спілки журналістів України. Глибоке знання автором проблеми, джерел, а також володіння пером значною мірою визначили високий науковий рівень видання.

У змістовній передмові висвітлено як загальну соціально-економічну та суспільно-політичну обстановку в країні, так і становище в Україні, зокрема в українському селі. Особливу увагу приділено ходу примусової колективізації, кампаніям хлібозаготівель, заходам податкової політики, штрафних санкцій, реквізицій, розпродажу селянської власності і т. д.

Конкретизацією цих та інших складових аспектів "аграрної реформи" автор доводить згубність директивно-репресивної політики Центру, що призвела до руйнації галузі, розселянювання і врешті-решт до загального голодомору. Т. В. Поліщук подає відомості про голодоморську скруту та смертність людей не тільки по Харківщині, а й по інших областях України та СРСР (с. 11). Це надзвичайно важливо для доведення того, що негативний наслідок антиселянської політики режиму був скрізь однозначним. Люди вмирали від голоду незалежно від національності та місця проживання. На підтвердження своїх висновків автор наводить відсоткові дані, статистичні відомості, порівняльні таблиці (с. 11, 12, 13, 14, 16 та ін.).

Слід зазначити і те, що виклад історичного матеріалу автор передмови поєднує з вміщеними документами, дотримуючись принципової вимоги до такого типу видань, а саме: характеристики історичного відрізку часу та джерел, що його відтворюють. Безумовно, авторська передмова загалом заслуговує на позитивну оцінку.

Однак, на наш погляд, зовсім необов'язковим є включення у передмову сюжетів про політичні процеси над СВУ, Промпартією, Всеукраїнським есерівським Центром, Трудовою селянською партією і т. д. Цілком зрозуміло прагнення автора показати всеосяжний терор сталінізму, але ж безпосередньо теми названі сюжети не торкаються.

Склад і зміст 215 документів і матеріалів є стрижневою частиною видання, бо саме вони розкривають тематичні аспекти дослідження. Вони розміщені за хронологічним принципом, що дає можливість читачеві простежити послідовно у часі процеси, що відбувалися в українському селі. Значною мірою цьому сприяє комплексний підхід джерелознавчого характеру. Поряд з урядово-партійними документами найвищого керівного рівня СРСР та УСРР у збірнику вміщено матеріали місцевих партійних та радянських органів — від обласних до сільських.

Особливої уваги заслуговують листи, заяви, скарги селян-односібників та артільників, колгоспних керівників, інших категорій сільського населення, зокрема робітників, службовців, учителів, сімей червоноармійців. Усі верстви українського села однаково потерпали від наслідків "генеральної лінії" і ставали жертвами голодомору.

Вражаючою частиною збірника за емоційно-моральним впливом на читача є 37 свідчень наших сучасників, які пам'ятають ті жахливі часи (док. №63–199). Вони зібрані упорядником збірника з різних джерел протягом 1989–1996 рр., у тому числі шляхом власного опитування осіб, записів їх розповідей, спогадів, визнань.

Характерно те, що всі свідчення громадян у 90-і роки сюжетно перегукуються з документами 30-х років. І це є чи не найважливішим доказом вірогідності документів і матеріалів, вміщених у збірці. Нашадки розповідають про пережите майже з документальною точністю, чесно й неупереджено. А їх предки у далеких 30-х з такою ж точністю описували свої поневіряння — це було їх життя, відтворене зараз у документах збірки.

Наприкінці книги вміщено 16 документів під назвою: "Поминальний список жертв голоду 1932–1933 рр." (док. №00–215). У ньому названо 2181 прізвище померлих по 16 сільрадах, 32 селах, селищах і хуторах Валківщини. Значна заслуга автора публікації в тому, що вона зуміла поєднати історичність подій, пам'ять і сьогодення в часі.

Що ж до джерельної бази, то її в основному складають архівні матеріали. При всій їх значимості спостерігається, однак, деяка непослідовність. Майже третина союзних та республіканських урядово-партійних документів запозичена з уже опублікованих видань (док. №, 11, 13, 17, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 42, 43, 44, 54, 60, 68, 73, 75, 79, 83, 88, 90, 93, 104, 115, 118, 132, 138, 146). У практиці публікаторської роботи це допускається. Але при цьому обов'язковим має бути посилання на друковане першоджерело в легендах, або ж, коли документи вміщено чимало, як у даному випадку, — загальне застереження у передмові. В рецензованій збірці цього, на жаль, не зроблено.

Побіжно зазначимо, що це потягло за собою й іншу недосконалість — у легендах запозичених документів не вказана їх оригінальність, бо її немає і в раніше опублікованому виданні ("Голод 1932–1933 років на Україні. Очіма істориків, мовою документів." — К., 1990). Правда, справедливості ради відзначимо, що свого часу упорядником збірника були вивчені матеріали колишнього партійного архіву при ЦК КПУ. Про це свідчать як текстуальна примітка (с. 61), так і деякі уточнення дат, ступені утаємничення окремих позначок, підписів, інших елементів джерелознавчого аналізу (док. №9, 38, 42, 54, 60, 88, 115 та ін.). Більшість же документів виявлена у Державному архіві Харківської області.

Археографічне опрацювання документів виконано на достатньому науковому рівні в усіх його складових елементах. Автор дбайливо підійшов до передачі тексту, максимально зберігаючи всі особливості першоджерела, а при необхідності даючи пояснення в текстуальних примітках. Окремо відзначимо ретельне ставлення до листів селян, які іноді висловлювалися досить оригінальне, не дуже грамотно, зате по суті правильно. Тут позиція автора визначена чітко — неприпустимість редагування селянських документів (с. 10).

Що ж до висвітлення змісту в заголовках, то тут деталізовано розкрито сюжети як окремого документа, так і збірки в цілому. Водночас авторська позиція щодо оціночного характеру джерел не завжди послідовна. Справа у тому, що у багатьох документах йдеться про шкідництво, розкрадання колгоспного майна, злісних нездавачів та розбазарювачів хліба, зрив та саботаж хлібозаготівель і т. д. (док. №0, 21, 41, 58, 61, 68, 82, 88, 98 та ін.). У деяких документах статус окремих верств селянства визначено як куркульський (док. №, 14, 65, 66, 70, 89, 101, 106 та ін.). Всі оті тлумачення та формулювання апаратників того часу при владі перекочували, на жаль, у редакційні заголовки без належної критичності. Інші елементи археографічного опрацювання подані в межах існуючих правил публікації документів.

Науково-довідкова частина збірки, крім уже згаданої передмови, представлена також примітками по змісту, іменним та географічним покажчиками, списками використаних джерел, скорочень та Ілюстрацій, переліком документів.

Рецензована праця є вагомим внеском у розробку важливої проблематики 30-х років, справляє добре враження і заслуговує позитивної оцінки в цілому.

Значною мірою сприяла підготовці видання О. М. Веселова — досвідчений фахівець-історик та археограф, автор низки праць з голодоморської тематики.

Вдалося здійснити задумане також завдяки участі та фінансовій допомозі вітчизняних і зарубіжних установ, організацій, окремих осіб. Фінансували видання М. П. Коць — член Ради Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, представник Ради Асоціації у СІЛА (діаспорі) — та зарубіжні наукові інститути². Отже, налагоджуються світові зв'язки, а українські науковці-краєзнавці вже вийшли, таким чином, на міжнародну арену, що можна тільки вітати і сподіватися на розширення співробітництва.

¹ 33-й: голод. Народна книга-меморіал. — К., 1991. — С. 7.

² Фундація ім. Марії і Олександра Ссмененків (радник — М. П. Коць) при Східноєвропейському дослідному інституті ім. В. К. Липинського у Філадельфії (США) призначена на праці з новітньої історії України, зокрема голоду-геноциду 1932–1933 років; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського у Філадельфії (США).